

Navets skola
2005-04-12
Svenska
Skolår 9
Minoritetsspråk samt instuderingsfrågor
Linda Kreü

Minoritetsspråk i Sverige

Kartan ovan visar det samiska språkområdet. Man räknar med att ca hälften av den samiska befolkningen eller ca 35 000 – 40 000 personer talar samiska.

Samiskan kan delas in i tre huvuddialekter, sydsamiska, centralsamiska och östsamiska. Man kan kalla dem olika språk eftersom skillnaderna i ordförråd och grammatik är så pass stora att sameer som bor långt ifrån varandra inte förstår varandra. De tre huvuddialekterna kan i sin tur delas in i nio dialekter. Dialektområdena i Sápmi följer inte riksgränserna utan är i sin natur gränslösa. I Sverige talas mest sydsamiska, nordsamiska och lulesamiska. Pitesamiskan och umesamiskan har mycket få talare och är allvarligt hotade.

Ett ordrikt språk

Det samiska språket är starkt präglad av deras traditionella levnadssätt. Det är mycket rikt på ord och nyanser som rör naturen och renskötseln. I renskötseln är samiska språket särskilt användbart eftersom det finns flera hundra ord som rör renens ålder, färg, kroppsbyggnad eller hur hornen ser ut. Med ett enda ord kan man säga något som det behövs flera svenska ord till.

I Sápmi är marken täckt av snö mer än hälften av året och det finns mer än hundra ord för att beskriva snö och rimfrost. De anger snömängden, snöns konsistens, snöytan, olika slags skid- och slädföre, det orörda snötäcket, spår av olika slag, rimfrost och snö på buskar och träd.

Finsk – ugriskt språk

Samiska är ett finsk – ugriskt språk, släkt med de finska och estniska språken. Karakteristiskt för det samiska språket är att till substantiven läggs ändelser (s.k. kasusändelser) istället för att som i svenskan använda prepositioner (t ex i, till, på). På samiska heter ”till kåtan” *goabttái*, där i:et är ändelsen.

Samiskan saknar genus, man skiljer alltså inte på han eller hon. ”Hon går till skogen”, ”han går till skogen” och ”det går åt skogen” heter samma sak. Samiska skiljer heller inte på bestämd eller obestämd form. ”Jag ser en båt” och ”jag ser båten” heter samma sak.

Samiska ortnamn

Många ortsnamn i norra Sverige är försvenskade eller förvanskade samiska namn. En del ortsnamn är översatta direkt från samiskan. Kiruna kommer från ordet Giron som betyder fjällripa. Kebnekaise, Sveriges högsta fjäll, heter på samiska Giebnegáisi som betyder Kitteltoppen (men egentligen är det fjället bredvid som ser ut som en kittel!) Ortsnamnet Jokkmokk kommer från det lulesamiska ordet Jáhkámáhkke som betyder åkröken. Att stadsnamnet Luleå kommer från ett samiskt ord (”Luleju”) som betyder ”i öster” är det inte många som vet.

Samisk kultur

Samisk kultur är någonting som finns inom varje same. Det är något inre som inte går att odla fram eller skapa med pengar. Kultur skapas av entusiasm och medmänniskors njutning. Om man vill förklara samisk kultur så är det inte de yttre dragen eller kulturyttringarna som är det viktigaste. Samisk kultur är det inre livet.

- Samekultur är att sitta tillsammans och tala om saker som kanske människan talar om på alla platser i världen. Att tala tillsammans om saker på ett eget sätt, på samiska, eller tåga.
- I samekulturen är det samiska språket ett sätt att tänka och förhålla sig till omgivningen. Det samiska språket har inte uttryck för exempelvis fin kvällsstämning, härlig soluppgång och vidunderlig stilla kväll. Det är uttryck som är viktiga för stadsbor (tycker samerna) och marknadsförare av sameområdets natur- och miljö.
- Samekultur är gamla traditioner i konsten att utnyttja naturresurserna i ett kargt och magert landskap.
- Samekultur är att ha ro, det är en del av traditionen.

Renskötsel

Renskötseln har stor symbolisk betydelse för alla samer och är den viktigaste traditions- och kulturbäraren. Renskötsel ger samerna rätt till mark och resurser och livsmedelsproduktion

Duodji- sameslöjd

Sameslöjden, duodji, har djupa rötter och lång tradition inom den samiska kulturen. Praktisk taget har alla samer anknytning till slöjden. Trots att en del samer mist kontakten med rennäringen och språket så finns sameslöjden kvar hos många samer. De gamla kunskaperna har tagits till vara generation efter generation. Man använder sig av material som går att hämta i naturen.

Idag finns det många samer som inte kan samiska, kanske så många som hälften av den samiska befolkningen. Många samer som föddes under 60- och -70 -talet har inte fått lära sig sina föräldrars modersmål. Istället lärde föräldrarna sina barn svenska eftersom de trodde att det skulle vara bättre för barnen. Själva hade många av föräldrarna upplevt en skoltid där de inte fick tala någon samiska, ändå var samiska det enda språk de kunde när de kom till skolan som sjuåringar. Idag kan samebarnen lära sig samiska i skolan om de bor på en plats där det finns lärare i samiska.

Meänkieli (Tornedalsfinska)

”Vi hade inga kändisar. Vi hade inga bergochdalbanor, inga trafikljus, inga slott och herresäten.

Vi hade bara oändliga mängder med mygg, tornedalsfinska svordomar och kommunister. Det var en uppväxt av brist inte en materiell sådan, där hade vi det så vi klarade oss, utan en identitetsmässig. Vi var inga. Våra föräldrar var inga. Våra förfäder hade betytt noll och intet för den svenska historien. Våra efternamn kunde inte stavas, än mindre av det fåtal vikarier som sökte sig upp från det riktiga Sverige. Ingen av oss tordes skriva till ”upp till tretton” eftersom Ulf Elving skulle tro att vi var finnar. Våra hembyar var för små för att synas på kartorna. Vi hade sämsta resultaten på standarproven i hela riket. Vi hade inget bordsskick. Vi hade mössan på inombus. Vi kunde inte konversera, inte deklamera, inte slå in presenter eller hålla tal. Vi gick med tårna utåt. Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar”.

(utdrag ur boken *Populärmusik från Vittula* av Mikael Niemi)

Denna bok har haft stor framgång och för de flesta som läst den var det nog första gången de hörde talas om Tornedalen, kulturen, folket och språket meänkieli (tornedalsfinska). Det är inte konstigt alls för det är faktiskt inte länge sedan tornedalingarna började kämpa för att erkännas som något ytterligare än svenskar.

Rädda för ryssen

Allt började år 1809 när ett folk med samma kultur och språk splittrades av den nya riksgräns som drogs efter att Sverige förlorat kriget mot Ryssland. Gränsen delade Tornedalen i två delar, en svensk och en finsk/rysk där Torneälven klöv dalen på mitten. Nu var svenska makthavare rädda för ryssen – tänk om det upptäcktes att det fanns finstalande på den svenska sidan av gränsen? Tsaren skulle kunna göra anspråk på även den svenska Tornedalen där skogen och malmen var viktiga råvaror. För att inte riskera detta började man försvenska Tornedalen.

Hur svenska blev fint

Den nya ordningen innebar att myndighetspersoner bara skulle tala svenska. Tornedalingarna kunde förstas varken förstas eller göra sig förstas inför makten och började skämmas för sitt språk och svenska blev högstatusspråk. Därför hördes inga protester när det blev enda skolspråk i Tornedalen och tornedalsfinskan förbjöds. Måna om sina barn trodde föräldrar att barnen skulle klara sig bättre i samhället när de lärde sig det ”fina” språket.

På 60-talet gjordes undersökningar av svenska skolbarns provresultat. Tornedalingarna hade sämre resultat än andra elever och man skyllde detta på tvåspråkigheten– de förstod inte svenska nog bra. Barnen behärskade dock inte tornedalsfinska fullt ut heller. Detta resulterade i att oroliga föräldrar helt enkelt slutade att prata tornedalsfinska med sina barn.

Debatt bland tornedalingar

År 1981 insåg några ungdomar vad som höll på att hända. De bildade STR-t, Svenska tornedalingarnas riksförbund tornionlaaksolaiset, med målet att rädda och utveckla tornedalsfinskan. Man lyfte fram ny forskning som visade att aktiv tvåspråkighet är möjligt och något positivt. För att visa att man tagit makten över situationen och för att särskilja tornedalsfinskan från riksfinskan började man kalla språket för meänkieli (vårt språk). Detta väckte starka känslor. En del tornedalingar tyckte att meänkieli skulle glömmas bort eftersom Tornedalen hör till Sverige. Andra vägrade gå med på att meänkieli var ett eget språk utan menade istället att det var en dialekt av ”riktig” finska med svenska lånord. Efter år av het språkdebatt sattes det punkt när riksdagen år 1999 erkände meänkieli som minoritetsspråk.

Orden

De flesta äldre orden i meänkieli kommer från finskan. Till dem hör ord som har med hemmet att göra, häst heter t ex *hevonen* både på finska och på meänkieli. När det efter förbudet blev tillåtet att tala finska igen i Tornedalen och näringslivet växte i trakterna räckte inte de finska orden till och man fick ta in svenska ord. Ordet *piili* som betyder *bil* är exempel på det.

Skriften

Meänkieli är ett fonematiskt språk, det betyder att man skriver precis som man uttalar. Att meänkieli är ett fonematiskt språk innebär att en bokstav alltid motsvarar samma ljud, därför är antalet bokstäver något färre än svenskans. Bokstaven B finns t ex bara i namn, som Bertil och Bosse, men i andra sammanhang används istället P. Likadant är det med bokstäverna D och G. De används mest bara i namn som t ex David och Greta och i övriga fall skrivs ljuden med T respektive K.

Här är en liten uppställning som visar på skillnader i ordförrådet mellan meänkieli och finska som uppstått på grund av att meänkieli tydligt påverkats av svenskan

<u>Meänkieli</u>	<u>Svenska</u>	<u>Finska</u>
Hantuuki	Handduk	Pyyheliina
Kahveli	Gaffel	Haarukka
Kartiini	Gardin	Verho
Klasi	Fönster	Ikkuna
Piisi	Spis	Liesi
Prikka	Bricka	Tarjotin

Romani

Sedan romerna lämnade Indien för omkring tusen år sedan har de överallt där de slagit sig ned eller vistats för kortare tider varit i minoritet i förhållande till de omgivande samhällena. Idag finns romer främst i Europa men också på de amerikanska kontinenterna samt i Australien och Sydafrika. Ungefär två tredjedelar av den romska befolkningen återfinns i de östeuropeiska länderna.

Romerna har i hög grad saknat makt och inflytande, i själva verket har de ofta levt ”utanför” de samhällen som de levt i. Det är ingen överdrift att påstå att romer i kontakten med andra befolkningar oftast varit utsatta för diskriminering och förföljelse. Det är inte bara ett faktum att romerna liksom judarna var utsatta för nazisternas folkmord och grymheter, utan det tog dessutom flera decennier innan detta uppmärksammades och blev allmänt erkänt.

Romer och deras språk romani har av, andra än romerna själva, gått under många namn. De många skilda beteckningar som romerna fått av de folk de mött berättar oftast mer om dessa och deras uppfattningar om och kontakter med sin omvärld än om romerna. Romerna själva använder ordet *rom* för benämning av person och *romani* som benämning på språket. De första romer som kom till Sverige i början av 1500-talet kallades då av omgivningen för tattare, det vill säga med beteckningen för folkgruppen tatarer som man förväxlade dem med. Beteckningen zigenare användes på svenska först på 1630-talet.

Språket romani

Romani, som i hela världen talas av ungefär 40 miljoner människor, delas in i huvuddialekter och underdialekter. Idag räknar man med att det finns av (europeisk) romani ca 60 olika dialekter. Några exempel på dialekter är kelderash, svensk romani och finsk romani. Men vilka romska grupper och hur många dialekter vi har i Sverige idag är svårt att säga. Situationen förändras ständigt t ex kan nyanlända romer visa sig tillhöra en grupp som tidigare inte funnits i Sverige.

Romani var historiskt huvudsakligen ett muntligt språk men idag efter stort arbete finns en växande litteratur på olika varianter av romani. Det görs också försök att utveckla en internationell standard för en eller flera former av romska skriftspråk. Orsakerna till att romanispråket har en ganska svag ställning i samhället och till att många helt enkelt blivit utan språket är i hög grad detsamma som för samerna och tornedalingarna. Förklaringen finns i den politik i början av 1900 talet som byggde på att alla skulle tala svenska, man skulle vara lika. Villkoret för att romerna skulle få vara i kontakt med majoritetsbefolkningen var att de övergav sitt eget språk. En annan förklaring är majoritetsbefolkningens negativa inställning till romani. Bland den romska befolkningen idag finns fortfarande en viss rädsla och skygghet att använda det egna språket offentligt. Ungefär i början av 1990-talet började man starkt att arbeta med att återuppliva språket och numer utbildas lärare i romani och romsk kultur.

Underhållarna/artisterna

Romerna är kända som underhållare/artist i varje land de rest igenom. I östra Europa har de ett rykte om sig att vara skickliga akrobater, björntämjare, hästränare, musiker, dansare och sångare. De har ägt och drivit resande karnevaler och cirkusar. De har blivit kungligt belönade som hovmusiker för sina kunskaper om musikstilar.

Jiddisch

Jiddisch är namnet på det språk som talats av ashkenaziska (nordeuropeiska) judar under nära 1 000 år. Det uppstod som eget språk på 1 000-talet i Rhendalen och under den långa tid som språket varit i bruk har det utvecklats och formats efter de olika sociala och språkliga miljöer som judarna levte i. Från 1 000-talet och fram till 1700-talet var jiddisch utan konkurrens det viktigaste medlet för kommunikation mellan judar, från Holland i väster till Ukraina i öster, från Lettland i norr till Rumänien i söder.

Jiddisch är ett språk som är en blandning av flera språk med tydliga inslag av hebreiska, gammal franska, tyska och gammal italienska. Hebreiska ord och uttryck förekommer mycket tidigt i jiddisch. Exempel på sådana tidiga hebreiska inslag är det hebreiska ordet för bönbok "siddur" och hebreiskans ord för synagoga "bet kneset" som används i jiddisch.

För att skriva jiddisch används det hebreiska alfabetet. Några av de hebreiska bokstäverna har i jiddisch fått en funktion som de inte har i hebreiskan. Den grammatik som används i jiddisch följer i stora drag den tyska grammatiken även om det finns viktiga undantag. Som tidigare nämnts så har flera av orden sina rötter i flera olika språk: tyska, franska, hebreiska, arameiska, slaviska språk, romanska språk med flera. Ord med romanskt ursprung är numer ganska sällsynta i jiddisch men när de förekommer är det ofta i betydelsefulla sammanhang. Två mycket viktiga ord med romanskt ursprung är "leinen", som är jiddisch för att läsa och används om Toraläsningen i synagogan, och "bentshen", som är det ord som beskriver själva uttalandet av välsignelse. När ordet används ensamt menar man den judiska bordsbönen.

Ett särdrag i jiddisch, som är lätt att uppfatta även för den som inte är så språkintresserad, är de många diftongerna. Diftongerna består av e, a eller o som följs av y-ljud eller u : leynen, toyre (tora).

I och med nazisternas förintelse av judar under andra världskriget försvann en stor del av den jiddischtalande judenheten och med den mycket av den östeuropeiska judiska kulturen. Efter andra världskriget inträffade något som har haft stor betydelse för jiddisch i vår tid. För första gången gjordes jiddisch till ett universitetsämne.

Sabbaten och matregler

Sabbaten är en speciellt trevlig dag i slutet av arbetsveckan. Den börjar strax efter solnedgången på fredagen och slutar på lördagskvällen. Inget arbete får utföras då. I hemmet markerar kvinnan att sabbaten börjat genom att tända sabbatsljusen och läsa välsignelsen över dem. Hela familjen går sedan till synagogan på kvällen. När de kommer hem sätter de sig och äter en speciell måltid tillsammans och man sjunger också särskilda sånger. På själva sabbatsdagen, lördagen, är det gudstjänst i synagogan både på morgonen och på eftermiddagen.

Judar har mycket bestämda regler för vad de får äta. Endast kött från djur som idisslar och som har klövar är tillåtet, t ex nötkött och fårkött. Svin och kaniner är förbjudna djur. Alla fiskar som har fjäll och fenor är tillåtna, men inte skaldjur. Det finns också lagar om hur maten ska lagas. Blodmat får judar inte äta, och därför måste djuren slaktas så att allt blod rinner ut ur kroppen. Detta utförs av speciellt utbildade slaktare. Mat som tillagas enligt judisk lag kallas kosher.

Finska

Finska språket har talats i Sverige under mycket lång tid. Under cirka sex hundra år, fram till 1809, var Sverige och Finland ett och samma rike. Under denna tid var det livlig rörlighet bland befolkningen. Finsktalande medborgare fanns under kortare eller längre tid i den västra delen (nuvarande Sverige) där svenska dominerade. Svensktalande medborgare fanns i den östra delen (nuvarande Finland) där finska dominerade. Idag lever cirka 450 000 sverigefinnar i Sverige, hälften av dem pratar finska. Det finns ett starkt intresse hos sverigefinnar att bevara sitt språk. De har under en lång tid varit en välorganiserad grupp i Sverige. Ett exempel är Stockholms Finnkår som bildades på 1830-talet. År 1957 bildades Sverigefinska Riksförbundet som idag arbetar bland annat för att verksamhet ska finnas på finska språket inom alla områden av intresse för sverigefinnarna.

Finska är ett språk som tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen. Finska är (tillsammans med svenska) officiellt språk i Finland och officiellt minoritetsspråk i Sverige. Finska talas av ungefär fem miljoner människor i Finland, Sverige, Norge och Ryssland.

Det är knepigt att lära sig finska för den som inte dagligen kommer i kontakt med språket. Är man enbart hänvisad till de grammatiska reglerna för hur man pusslar ihop meningar med ord efter ord i kasus efter kasus är det lätt att bli frustrerad.

Att plugga regler är relativt lätt, men att förstå att man tänker olika på svenska och finska är betydligt svårare.

Något som kan vara svårt att förstå att finskan ibland lägger in en rörelse där svenskan använder prepositioner som "i" och "på". I satsen "Jag hittade boken i lådan" tänker sig en svenskspråkig person att boken ligger stilla i lådan. Samma sats på finska "Löysin kirjan laatikosta" innefattar en rörelse - nästan som om man redan tog boken ur lådan. Att gå till doktorn, "käydä lääkäriin", kan kännas som en vits i svenska öron - det låter ju som om man gick in i doktorn!

”Viivi löysi kirjan laatikosta”.

Finskan har också ett köns - neutralt ord, det tredje personliga singular pronomen *hän* innefattar båda könen! Det blir svårt att veta om en finne talar om en man eller kvinna.

Dessutom har det finska språket många tvetydiga ord (ord som kan ha två betydelser), t ex ordet ”välittömästi” (=genast) kan innebär allt ifrån en sekund till en vecka.

Finska flödar av vokaler (i synnerhet dubbla). Finska ord börjar aldrig på två konsonanter och ett ord som börjar med en vokal slutar vanligen med en vokal.

Man har alltid huvudbetoningen på första stavelsen/vokalen, det ger finskan dess typiska rytm. Till skillnad från svenskan och norskan är finska inget melodispråk.

Instuderingsfrågor

Inledning

1. Vad krävs det för att ett språk ska bli erkänt som ett minoritetsspråk?
2. Vilka minoriteter i Sverige uppfyller dessa krav och kan därmed kallas nationella minoriteter?
3. Det finns ett språk i Sverige som inte är erkänt som ett minoritetsspråk, men som ändå har rätt att använda sitt språk på samma sätt som ett minoritetsspråk. Vilket?

Samiska

4. ”Samisk kultur är någonting som finns inom varje same.” Vad menas med detta?
5. Nämn något som är karakteristiskt för det samiska språket.
6. Samiska kan delas in i tre olika huvuddialekter. Nämn vilka och berätta också varför man kan kalla dem för olika språk.

Meänkieli (Tornedalsfinska)

7. Meänkieli är ett fonematiskt språk. Vad innebär det?
8. Vad kallas gruppen som bildades för att rädda och utveckla tornedalsfinskan (meänkieli)? Gruppen väckte starka känslor, varför?
9. Ge exempel på några ord där man kan se att meänkieli påverkats av svenskan.

Romani

10. Romer och deras språk romani har gått under många olika benämningar, men vad kallar de sig själva och sitt språk?
11. Varför har romanispråket en ganska svag ställning i samhället?
12. Ge några exempel på dialekter av romani!

Jiddisch

13. Vilket alfabet använder man sig av för att skriva på jiddisch?
14. Nämn ett särdrag i jiddisch som är lätt att uppfatta även för den som inte är så språkintresserad.
15. Vad innebär kosher?

Finska

16. Vilken språkfamilj tillhör finskan? Vad har finskan för ställning i Sverige respektive Finland (officiellt, minoritet)?
17. Vad är hän?
18. Vad är det som ger finskan dess ganska speciella rytm?

Övergripande frågor

19. Efter att ha läst om minoritetsspråken kan man se att i flera grupper har man historiskt sett tvingats överge sitt språk för svenskan. Ge ett exempel. Varför har man tvingats göra så?
20. I Mikael Niemis bok, Populärmusik från Vittula, står det ”Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar”. Vad kan det ligga för historia bakom detta? Vad tror du?